

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д.пс.н Людмил Кръстев
на дисертация за придобиване на
образователно-научната степен „доктор”,
област на висшето образование: 3. Социални, стопански и правни науки,
Професионално направление 3.2. Психология (Трудова, организационна и
икономическа психология) на тема:
НАГЛАСИ КЪМ ПАРИТЕ И ФИНАНСОВО ПОВЕДЕНИЕ
Докторант: Надежда Асенова Гъонкова

1. Уводни бележки

Дисертационният труд е разработен в Софийския университет „Св. Климент Охридски”, Философски факултет, Катедра по социална, организационна, клинична и педагогическа психология, под научното ръководство на доц. д-р Анелия Петрова Спасова. Разработката е разгърната върху обем от 240 страници, като са използвани голям брой литературни източници, включващи както български автори, така и в по голямата си част автори, публикували на английски език. Прегледът на цитираните източници дава основание да се констатира, че в хронологичен аспект може да се проследи развитието на изследваната проблематика, но същевременно подсказва широката осведоменост на докторантката и сериозния преглед на световната литература, посветена на разглеждания проблем.

В съдържателно отношение работата е структурирана в пет основни глави. Като самостоятелни части са конструирани заключение, изводи и обобщения, препоръките и приносните моменти на дисертационния труд. В теоретичната част на дисертацията са представени паричните нагласи и нагласите за спестяване като детерминанти и предиктори на поведението на личността, спестяването и вземането на пари назаем, като форми на финансовото поведение на личността, спестяването като резултат от когнитивната активност на личността и формирането на доверие към финансови институции, както и мотивите. Интерес представляват профила на спестяващата личност, вземане на кредити и задлъжняването на личността, кредитите и пазаруването. В четвърта глава - изследване на нагласите към парите, нагласите към спестяване и към задлъжняване и поведенията на спестяване и вземане пари назаем на личността са включени теоретичната постановка, изследователския модел, целта, хипотезите, задачите на емпиричното изследване, обекта на емпиричното изследване и инструментариума на дисертационното изследване .

Получените резултати от проведеното психологично изследване, както и резултатите от извършената статистическа обработка са представени в 40 таблици, които онагледяват добре свършената работа и получените данни.

2. Актуалност на разработвания в дисертационния труд проблем в научен и научно-приложен аспект

Още в уводната част Надежда Гьонкова успява да подготви читателя, че ще бъде приложен нов подход при изследването на ролята и значението на парите и спестяванията, както и на нагласите свързани с тях. Докторантката си задава въпроса кои теми, свързани с парите, са водещи днес и дали те са предпоставка да се проучи по емпиричен път финансовото поведение и нагласите на българина към парите. Доколко приоритет в живота на българина на XXI век е идеята на Фром „да имаш” или „да бъдеш”, защото според нея притежателният или битийният модус е основа за размисъл в анализа на резултатите от предстоящите изследвания. Очертаването на демографския и личностен профил на икономическите субекти с даден тип финансово поведение за докторантката е сред предизвикателствата в проучването на нагласите към парите и финансовото поведение на личността. Ясно е посочено, че изследователският интерес на Надежда Гьонкова е насочен към проучването на нагласите към парите на българите и очертаването на различни типове финансово поведение.

С помощта на критичен анализ и сравняване на резултатите от проведените изследвания на различни автори се доказват функционалните възможности на различните подходи за проследяване на отделни аспекти от разглежданата проблематика, защото в научната литература се срещат различни разбирания както за паричните нагласи, така и за специфичните типове финансово, вземането на пари назаем и спестяването.

Според мен е отделено твърде много място на нагласите изобщо, на техните взаимовръзки, както и съгласуваността между нагласите на личността. Разгледани са подробно функциите на нагласите, тяхната сила и роля в поведението на личността. В отделни точки са разгледани теорията за причинното действие на М. Фишбейн, теорията за планираното поведение на А. Айзен, както и моделът МВДЕ (мотивация и възможност като детерминанти на връзката нагласа – поведение) на Р. Фацио и М. Олсън. Вероятно този подробен анализ е необходим, за да се въведе читателят в сложния свят на човешките нагласи и да се насочи след това към

специфичната област на паричните нагласи, нагласите към спестовност и тяхната роля във финансовото поведение на личността.

Втора глава е посветена на въпроса за теоретичните модели и подходи за нагласите към парите и типове личности. Обърнато е специално внимание върху функциите на парите в съвременния свят, тяхната същност и роля, форми и качества, тяхната същност, значение и управление като обект на научни изследвания. Някои изследователи фокусират вниманието си върху психологичните фактори при формиране на нагласи към парите като резултат от икономическата социализация на личността, докато други поставят акцент преди всичко върху социалните и демографски фактори като предиктор и детерминант в нагласите на младите хора към харченето и спестяването – спестяване на пари, харчене на пари, функциониране на банковите услуги, безразличието към парите и трудовите етични аспекти за него. Трета група изследователи завишават ролята на културните фактори и социо-културни ценности при формиране и утвърждаване на поведенчески модели в детството при взаимодействие с пари, включително и техните етични аспекти (или тяхното отсъствие), които повлияват финансовото поведение и нагласите към парите на една зряла личност.

Докторантката обръща специално внимание върху личностните типологии в контекста на нагласите към парите. Тя разглежда подробно личностните профили според нагласите им към парите, като описва четири от тях, а именно: поклонниците на постигането (печеленето) на пари, небрежни (безгрижни) почитатели (поклонници) на парите, апатични мениджъри (ръководители) на пари, отблъскващи парите личности. Освен тази типология на Р. Луна-Арокас, Т. Танг и Д. Монтейро, са посочени типологията на паричните личности по Х. Голдбърг и Р. Т. Луис (събирачите на сигурност, натрапчивите спестовници, самоотказващите се, натрапчивите ловци на изгодни сделки, фанатичните събирачи, грабителите на власт, манипулаторите, строителите на империи, кръстниците, търговците на любов и т.н.), на които е отделено необичайно много внимание. Това вероятно се дължи на факта, посочен от докторантката, че типологията на Х. Голдбърг и Р. Т. Луис обхваща както различни дименсии на нагласите към парите, така и кореспондиращи с тях различни видове финансово поведение на личността. В тази връзка са разгледани и личностната типология според нагласите към парите на К. Келър и М. Сиигрист, паричните стилове по М. Принс, типовете личности в контекста на стил на живот и приоритети за личността по К. Дойл, както и някои

патологични нагласи към парите (скъперници, магнати, ловци на изгодни сделки и т.н.).

3. Степен на познаване състоянието на изследваната проблематика и творческа интерпретация на научните концепции

Докторантката Надежда Гъонкова коректно представя теоретичните и емпиричните постижения в изследваната от нея сфера и уместно отразява своето отношение към представените от нея теоретични концепции и модели за паричните нагласи и към проведените психологически изследвания, като провокира читателя със своето критично отношение към цитираните автори. Тази част от дисертацията е добре структурирана и в синтезиран обзор проследява в исторически план идеите за парите, тяхната роля и значение в обществото, нагласите в поведението на личността и формите на икономическо поведение.

Без съмнение в тази част от дисертационния труд Надежда Гъонкова разкрива задълбочени теоретични познания и наличие на формирани умения за критично мислене и добра изследователска работа. След всяка цитирана мисъл, тя извежда свои изводи, или прави обобщение и по този начин заявява своето отношение към разглежданата проблематика.

4. Съответствие на избраните методики за изследване с поставената цел и задачи на дисертационния труд и посочените приноси моменти

За разкриване съдържанието на този критерий е необходимо анализът да започне чрез структурните елементи на четвърта глава „Изследване на нагласите към парите, нагласите към спестяване и към задължняване и поведението на спестяване и вземане пари назаем на личността“, където основната цел отразява заложените в темата научни проблеми. В теоретичната постановка и изследователския модел се обосновава твърдението, че демографските характеристики са фактор, който има потенциал да диференцира различия както в по-общите, така и в по-специфичните парични нагласи на хората. Докторантката изхожда от предпоставката, че демографските характеристики са променливи, които, от една страна, имат потенциал да диференцират различия в паричните нагласи, а от друга, имат и индикации за потенциал да влияят и прогнозираят и паричното поведение на личността. Много умело въз основа на предходния изследователски опит се поставя изискването да се провери потенциалът на демографските характеристики на личността, да се

диференцират различия в по-общите и по-специфичните парични нагласи, както и да се разкрие доколко имат потенциал да влияят и прогнозираят съвместно с паричните нагласи финансовите поведения на личността за спестяване и вземане на заем/ кредит от финансова институция.

Задачите са разделени на организационни и изследователски, с цел проверката на издигнатите хипотези и подхипотези. Представени са 5 хипотези, но заедно с подхипотезите всъщност стават много повече. Независимо от това всички хипотези и подхипотези са формулирани много точно и ясно и моето мнение е, че те показват уменията на докторантка да борава отлично с точните понятия в тази сфера.

В този план, използваният методически инструментариум удовлетворява изискванията на поставената цел и заложените работни хипотези. Използваната анкетна карта, която съдържа три въпросника, и съдържа въпроси, свързани с поведението на спестяване и вземане на пари назаем, както и демографски данни на респондентите. Без съмнение използваните въпросници могат да се определят като много добро попадение на докторантката, а тяхното адаптиране за наши условия е съществен принос на тази дисертация. Първият въпросник използва Скала за нагласи към парите на К. Ямаучи и Д. Темпълър и съдържа 34 твърдения, вторият въпросник съдържа 30 айтема и измерва нагласите към спестяване на личността, използвайки преработен вариант на Скала за нагласите към спестяване, разработена от Е. Фърнам и М. Голето-Танкел, докато третият въпросник съдържа 29 айтема и измерва нагласите към вземане на заем/ кредит и задлъжняване, използвайки комбинация от твърдения от три варианта на Скала за нагласи към задлъжняването, в чието конструиране и изменение са взели участие С. Лий, П. Уебли, Р. Ливайн, Ф.Патарин и С. Козма.

При обработката на данните са използвани напълно подходящи статистически методи и анализи: за проверка на конструкт валидността на използваните методики - потвърждаващ факторен анализ по метода на главните компоненти и ортогонална ротация по метода Варимакс с нормализация на Кайзер; изчисляване на коефициента Алфа на Кронбах за проверка на вътре-айтемна корелация на трите скали и съставните им подскали. За описание на извадката (преди и след прегрупиране на променливи) и трите скали за парични нагласи и съставните им подскали – дескриптивна статистика, вариационен анализ на честотните разпределения. За установяването на диференциращо влияние на

демографските променливи върху по-общите и по-конкретните парични нагласи еднофакторен дисперсионен анализ (one-way ANOVA) – за сравняване на средни стойности по дадена променлива при повече от две групи; непараметричен тест на Кръскъл-Уолис – при неизпълнени допускания за ниво на значимост на дисперсионен анализ; тест на Колмогоров-Смирнов за нормално разпределение на променливата в групите; Т-тест на Стюдънт за независими извадки – за сравняване и установяване на статистически значимо различие между средноаритметичните стойности по дадена променлива при две независими извадки. За установяване на взаимовръзки между димензиите на по-общите и по конкретните парични нагласи: корелационен анализ с корелационен коефициент и корелационна матрица на Пирсън. За установяване на прогностичния потенциал на конкретните към общите и на общите към конкретните парични нагласи и влияния помежду им – многофакторен линеен регресионен анализ (стандартна/ едновременна регресия). За установяване на прогностичния потенциал и влияние на паричните (общи и специфични) нагласи и демографските характеристики на личността при избора за реализиране или не, на финансовите поведения на спестяване или вземане на заем – бинарни логистични регресионни анализи. Изброявам подробно всички използвани статистически методи, за да стане ясно колко точно и прецизно е направена обработката на получените данни.

5. Обсъждане и анализиране на получените резултати от проведеното изследване и проверката на издигнатите хипотези.

Докторантката е насочила своето внимание към установяване на различията в паричните нагласи на личността, диференцирани от демографските характеристики на респондентите, различията в нагласите на личността към спестяване и вземане на заем, които са диференцирани от демографските характеристики на респондентите, както и взаимовръзките между общите и специфични парични нагласи на личността. Точно тук проличават отличните умения на докторантката и нейните възможности както да анализира и обобщава, така и да използва необходимите психологически знания които несъмнено притежава, за да представи най-важното и съществено от богатия фактически материал с който разполага. Не искам да крия своето удовлетворение от прецизно направената статистическа обработка на данните от изследването и тяхното представяне във възможно най-ясен и лесен за читателя вид.

Особено съм впечатлен от идеята на докторантката за прогнозиране на финансовите поведения на спестяване и вземане на заем/кредит от финансови институции чрез паричните нагласи и демографските характеристики на личността. Без съмнение този важен за практиката въпрос намира своя отговор в проведеното изследване на Н. Гьонкова и нейната интерпретация на получените резултати. Според докторантката съществуват достатъчно основания да се потвърди предположението, че паричните нагласи на респондентите прогнозира и повлияват поведението им на спестяване на пари във финансовите институции. Смята, че за финансовите институции у нас несъмнен интерес би представлявал логистичния регресионен модел, който за разлика от власт-престиж, спестяване-доходност и запазване-време, при контролиране на останалите фактори, дори повишаването с 1 на цифровото изражение на нагласата към натрапчиво спестяване, ще намалява шанса на изследваните лица да са спестявали през последните три години. При равни други условия, тези резултати получени от докторантката показват, че личност, която има по-положителна нагласа към натрапчивото спестяване, а вероятно и проявява подобно поведение, предпочита да не се разделя с парите си като ги предоставя на финансова институция.

Направените изводи, обобщения и приноси моменти от дисертационната разработка са представени стегнато и ясно, с присъщата на докторантката прецизност, която се наблюдава в цялото научно изследване. Потвърждаването на издигнатите хипотези е обосновано много добре и е установено влиянието на демографските характеристики върху специфичните нагласи към парите на личността. Докторантката доказва, че семейното положение диференцира различия в нагласите към спестяването като средство за повишаване на доходността от наличните парични ресурси, така и като средство за постигане на финансово благополучие. Установява се, че полът диференцира различия в нагласите към вземане на заем и задлъжняване. Възрастта също диференцира различия както сред нагласите, свързани с потенциалните рискове не само при спестяване, но и сред нагласите към натрапчиво спестяване. От приносните моменти искам да подчертая създадения и реализиран от Надежда Гьонкова изследователски модел, който интегрира общите и специфични парични нагласи, поведенията на спестяване и вземане на заем и демографските характеристики на респондентите и проверява на различни нива

взаимовръзки, влияния и предиктивен потенциал между включените в него конструкти.

Авторефератът отразява напълно съдържанието, теоретичната част, целта, задачите, хипотезите, методиката, анализът на получените резултати, изводите и приносите на дисертационния труд.

Заключение:

Без да изброявам всички достойнства на извършеното проучване, получените изводи и обобщения, които правят впечатление и имат несъмнена практическа стойност, ще се огранича да изразя своето възхищение от дисертацията на Н. Гьонкова. Затова ще си позволя да предложа на научното жури да даде висока оценка на рецензирания от мен дисертационен труд и да присъди на Надежда Гьонкова образователната и научна степен доктор по психология.

Дата: 02.12.2019

Рецензент:
/проф. д.пс.н. Л. Кръстев/